

Evaluatie Regeling Vormgevingsarchieven

cordion
cultureel advies

i.o.v. Mondriaan Stichting
1 maart 2010

Inhoud

Voorwoord

1. Inleiding, vraag

2. Werkwijze

- 2.1 Gesprekken
- 2.2 Enquête
- 2.3 Achtergrondonderzoek
- 2.4 Visie
- 2.5 Samenvatting

3. Bevindingen

- 3.1 Doelstelling: redding, register, draagvlak
- 3.2 Organisatie
- 3.3 Is gedaan wat werd beloofd?
- 3.4 Breder publiek
- 3.5 Leermomenten: anders, langzamer, reductie, appels en peren, eigendom
- 3.6 Tegengas: niet bij ons, te veel, over ons maar zonder ons, onduidelijk belang
- 3.7 Is bereikt wat werd beoogd?
  - 3.7.1 Kwantitatieve gegevens
  - 3.7.2 Bewustzijn
  - 3.7.3 Redding, kennis, bekendheid
  - 3.7.4 Interne effecten
- 3.8 Samenvatting

4. Beschouwing: glas halfleeg of halfvol?

- 4.1 Beleidscontext
- 4.2 Materie
- 4.3 Maatvoering
- 4.4 Urgentie
- 4.5 Samenvatting

5. Samenvatting en conclusies

Bijlagen

- format enquête
- gebruikte afkortingen
- lijst gesprekspartners
- geraadpleegde literatuur

Voorwoord

Toen de Noordvietnamese leider Ho Chi Minh (1890-1986) eens werd gevraagd wat hij van de Franse Revolutie vond, moet hij hebben geantwoord dat dat nog te veel kort geleden was om een definitief oordeel over te kunnen vellen. Het belang, de plaats en betekenis van historische verschijnselen: het hangt allemaal vreselijk af van wie er iets over zegt, wanneer die dat zegt, en met welke bedoeling een oordeel wordt gevraagd of gegeven.

Deze rapportage bevat een evaluatie van de “regeling Ontwerparchieven” van de Mondriaan Stichting in de periode 2007-2008. De activiteiten die met behulp van de regeling werden gestart lopen nog door tot en met 2011. De offerteaanvraag voor de evaluatie werd in augustus 2009 ontvangen. Eind november werd de opdracht verstrekt. Begin maart 2010 is de evaluatie geaccepteerd.

Ondanks een betrekkelijk korte doorloop van drie maanden kozen wij voor een diepgaande oriëntatie op het onderwerp, de spelers, het veld en de Umwelt. We zijn de vele zegslieden die ons prompt en gul te woord wilden staat erkentelijk voor hun moeite en openhartigheid.

Dit rapport kwam tot stand in gesprek met velen; een kritische en alerte meedenker tijdens opdrachtneming, uitvoering en oordeelsvorming was Rob van Zoest van Kunst-historisch Advies- en Organiseatiebureau D'ARTS, Noordeinde (NH).

Riemer Knoop
21 februari 2010

1

Inleiding, vraag

- In 2007-2008 heeft de Mondriaan Stichting het behoud ondersteund van een duurzame omgang gestimuleerd met archieven op het gebied van vormgeving. Dat gebeurde op suggestie van de Directie Kunsten van het Ministerie van OCW en op voorspraak van de Werkgroep Vormgevingsarchieven. Er was sprake van een brede bewustwording van het belang van vormgeving, maar ook van zorg dat de erfgoedkant nog niet geborgd was in een 'infrastructuur' van in samenhang opererende musea, archiefinstellingen en podia voor ontsluiting en collectieve betekenisgeving. Dossiers, archieven en documenten van nationaal en niet zelden internationaal belangrijke Nederlandse spelers leken aan de vergetelheid te worden prijsgegeven.

In de Werkgroep werkten belangrijke nationale partners op dit gebied samen (NAi, Prensela, RKD), als resultaat van een langere geschiedenis van aandacht voor het onderwerp. Aan de basis van de werkgroep lag een startdocument *Een toekomst voor vormgevingsarchieven. Achtergrond en analyse* (Timmer 2005), dat door vrijwel alle grote partijen uit het veld werd gedragen. Het bevatte naast een uitgewerkte visie ook een gespecificeerde lijst van belangrijke Nederlandse ontwerpers, ontwerp bureaus, intermediairs en voor de vormgeving belangrijke bedrijven. Waar mogelijk was daarin vermeld in welke gevallen er archieven bekend waren en waar die zich bevonden.

Naar aanleiding van het rapport stelde de Werkgroep een *Masterplan Erfgoed Vormgevingsarchieven* op (Holtkamp 2006). Daarin werd voorgesteld een 'top 20' van zeer belangrijke en tegelijk met acuut verlies bedreigde vormgevingsarchieven te identificeren, te ontsluiten en bij daartoe toegeruste instellingen onder te brengen. Tegelijk werd een bewustmakingsoffensief gestart met naast een serie congressen ook de ontwikkeling van een handleiding archiveren voor vormgevers. Tenslotte moest met een centraal register van vormgevingsarchieven (CRVa) een infrastructurele diepte-investering worden gedaan. Dat zou de gegevens verzamelen van *alle* Nederlandse ontwerparchieven van minstens algemeen belang. Tezamen, onderling gekoppeld en opgehangen aan verwante kunstenaars- en persdatabases bij het RKD zouden die een duurzame, nationale ingang voor onderzoek en gebruik van een nieuw terrein van wezenlijk cultureel belang mogelijk maken. Tegelijkertijd zou het register helderheid scheppen in een aantal primaire vragen: waar hebben we het over, wat weten we niet, waar moeten prioriteiten komen te liggen. Met de gelden uit de regeling Vormgevingsarchieven van de Mondriaan Stichting, in totaal € 960.000, kon in 2007-2008 uitvoering aan het masterplan worden gegeven.

Nu de regeling is afgelopen en de eerste resultaten zichtbaar worden, is de vraag wat een volgende stap moet en kan zijn. Is dit een pilot voor een veel grotere inhaalslag? Een stimuleringsimpuls waarna de sector op eigen kracht verder kan? Een *best practice*-experiment voor overheidsbemoediging met private archieven?

Maar eerst wil de Mondriaan Stichting eerst een evaluatie van de regeling zelf. Die heeft vooral een praktische kant. Vragen die daarbij een rol spelen zijn:

- wat heeft de regeling opgeleverd?
- zijn de juiste archieven aangepakt?
- hoe kijken de ontvangende instellingen naar het onderwerp?
- zijn de archieven terechtgekomen waar men dat verwachtte?
- hoe is de openbaarmaking verlopen?
- welke selectiecriteria zijn gebruikt?

Voortbouwend op deze zakelijke vragen is de Mondriaan Stichting ook geïnteresseerd in bouwstenen voor:

- omgang met de overige archieven van nationaal belang en
- totstandkoming van een duurzame infrastructuur op dit gebied.

Leeswijzer

In drie centrale hoofdstukken worden achtereenvolgens de werkwijze (2), de bevindingen (3) en een beschouwend kader (4) gegeven om de bevindingen te duiden. Bij de bevindingen geven wij de activiteiten die binnen de regeling zijn uitgevoerd in twee tabellen weer: een zakelijke en een interpretatieve. De evaluatie zelf is opgebouwd uit twee series vragen:

- is gedaan wat werd beloofd?
- is bereikt wat werd beoogd?

In een slothoofdstuk (5) komen de verschillende lijnen bij elkaar.

2 Werkwijze

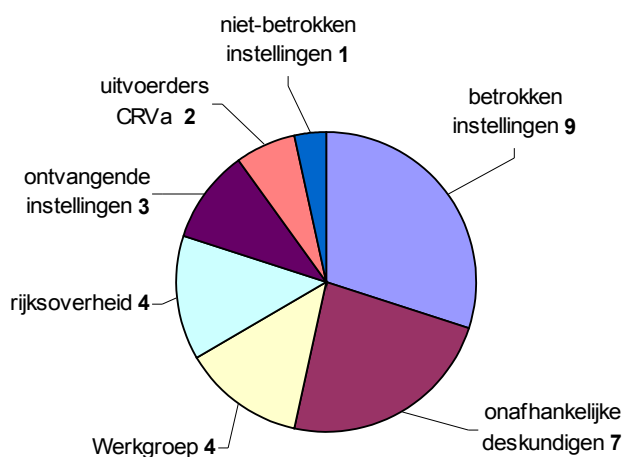
- De evaluatie is uitgevoerd volgens de zgn. ex post-methodiek. Pas halverwege de doorloop van de regeling immers werden vragen gesteld over output, outcome en effect. Van te voren of tussentijds zijn geen harde (SMART) criteria overeengekomen. De aard van de evaluatievragen is dan ook betrekkelijk algemeen: een beschrijving van de regeling zelf, vorming van hypothesen, verzameling van feiten die de gevraagde gezichtspunten kunnen onderbouwen, toets met betrokkenen, en een oordeel over de betekenis daarvan. De evaluatie zal uiteindelijk bouwstenen voor een wat breder beleid moeten opleveren.

De volgende werkvormen zijn gehanteerd.

2.1 Gesprekken

De evaluatie is tot stand gekomen in een serie open, ongestructureerde gesprekken met stakeholders, spelers en materiedeskundigen. Er kon niet met alle betrokkenen worden gesproken of gecorrespondeerd. Een eerste selectie van 14 gesprekspartners bleek echter al snel te beperkt. De materie en het veld zijn te verscheiden om al te gemakkelijk of eensluidend te kunnen worden weergegeven. In de uiteindelijke keuze van 22 ontmoetingen met in totaal 30 gesprekspartners (zie bijlage) weerspiegelen zich de breedte en verscheidenheid van het onderwerp en van de betrokkenen.

- 4 / 4 werkgroep Vormgevingsarchieven (vz., RKD, Premsele, NAI)
- 2 / 1 uitvoerders CRVa
- 9 / 5 betrokken instellingen (NAGO, SAA, UvA, NA, GDM)
- 1 / 1 niet-betrokken instellingen (SMA)
- 3 / 2 toekomstige ontvangende instellingen (Gelders Archief, BRAIN)
- 4 / 3 betrokken rijksoverheid (OCW/DK, ICN, OCW/DCE)
- 7 / 6 overige instellingen/personen (Thomassen, Timmer, Witte, Cleven, Krabbendam, Hoving, Ter Braak)
- 30 / 22 totaal gesprekspartners / gesprekken

Tabel 1. Overzicht aantallen en herkomst interviewees

2.2 Enquête

Een aantal van de begunstigden van de regeling is bevraagd door middel van een gestructureerde, schriftelijke enquête (voor format zie bijlage):

- Utrechts Archief (Pastoe)
- Cultuur onder Dak Apeldoorn (Boekhoudt)
- Tilburgs Archief en Textielmuseum (De Ploeg stoffen)
- Gemeentearchief Rotterdam (Van Nelle)

Twee grotere intermediairs op het gebied van onderbrenging en ontsluiting werden met behulp van dezelfde methodiek bevraagd, deels schriftelijk deels mondeling:

- NAGO (Total Design, Wissing, Isha, Dunbar, Oxenaar, Beeke)
- RKD (Kramer, Van Kempen Begeer, Sliedrecht, Wiebaut, BNO, Scholten, Galeries Ra en Binnen)

2.3 Achtergrondonderzoek

Tenslotte is er enige desk research en verdiepingsstudie uitgevoerd (een lijst met gebruikte bronnen is in bijlage opgenomen):

- archieven subsidietoekenningen en -rapportages Mondriaan Stichting
- websites Premsela, NAI, NAGO, RKD
- grafisch vormgeversreeks 'Roots' ([Z]OO producties), Vormberichten (BNO)
- enige monografieën (J. Middendorp, F. Huygen, A. Witte).

Medio februari zijn de eerste bevindingen en conclusies separaat met de Werkgroep en de opdrachtgever besproken.

2.4 Visie

Van meet af aan zijn wij uitgegaan van een dynamische en interactieve erfgoedopvatting. Dat wil zeggen dat het vooral het engagement van en de toe-eigening door maatschappelijke actoren is waardoor objecten of ensembles waarde en betekenis krijgen. Leiden die tot handelingen van specifieke zorg, dan spreken we van erfgoed. Van groot belang is dat de hier bedoelde waarden en betekenissen niet als absoluut kunnen worden opgevat, maar verondersteld worden permanent onderhevig te blijven aan debat en aan wisselende posities en opvattingen.

Gaande het onderzoek deed zich een tweede positiebepaling voor. Een belangrijke vraag op dit terrein is er een naar overheidsverantwoordelijkheid, centrale sturing en regie, en grensgebieden tussen publiek en privaat. Pas binnen die context is het zinvol te spreken van versnippering, taakverdeling en concentratie, samenhang, en toedelen van taken en verantwoordelijkheden. De regeling Vormgevingsarchieven van de Mondriaan Stichting nu was er mede voor bedoeld om enige helderheid op dit nieuwe terrein te scheppen. Pas daarna zou kunnen blijken of er van een voor overheden relevant terrein sprake kan zijn – waar zulke begrippen betekenisvol zijn.

In dat licht gezien kiezen wij in deze rapportage voor enige distantie met betrekking tot het gebruik van zowel het begrip 'erfgoed', als van noties als 'bestel' en 'infrastructuur' – hoe frequent wij die ook in de mondelinge en schriftelijke uitingen en documenten rond dit onderwerp aantreffen.

2.5 Samenvatting

Informatievergaring en visievorming vond plaats via gesprekken, schriftelijke en mondelinge enquêtes (gestructureerd en ongestructureerd), en achtergrondstudies. Het onderwerp bleek complexer dan aanvankelijk verwacht.

3 Bevindingen

3.1 Doelstelling: redding, register, draagvlak

- Het bestuur van de Mondriaan Stichting besloot eind 2006 de uitvoering van het masterplan (Holtkamp 2006) van de Werkgroep Vormgevingsarchieven mogelijk te maken. Dat betrof naast concrete voorstellen voor redding van enige vormgevingsarchieven ook de ontwikkeling van een Centraal Register Vormgevingsarchieven (CRVa) en een brochure *Het ontwerpproces bewaard* (Lap 2007). Voor onderbrenging en ontsluiting werd voorgesteld te beginnen met collectie en archief van Van Kempen en Begeer en de archieven van ontwerpers Friso Kramer en Onno Boekhoudt. Zestien latere voorstellen die gedurende 2007 en 2008 werden ingediend, van verschillende aanvragers maar verwijzend naar het Masterplan, volgden in deze lijn.

Wij nemen aan dat de doelstellingen van de Mondriaan Stichting-regeling samenvallen met die van het Masterplan van de werkgroep. In het jaarverslag 2008 van de Mondriaan Stichting wordt evenwel ook een project dat buiten het Masterplan valt onder de regeling gerekend. Dat betreft een werkplan van het NAGO om in de periode 2006-2008 methodisch onderzoek te doen naar de archivering van industrieel ontwerpers en illustratoren en er enige archieven van te ontsluiten, in concreto van Teldesign, Jan Bons en Karel Suyling (Citroën). Wij laten de details van dit project hier buiten beschouwing. Er wordt in het Masterplan niet naar verwezen, er wordt niet aan gerefereerd waar het het aantal ondergebrachte en met name genoemde vormgevingsarchieven in het kader van de regeling betreft, en er kan niet worden vastgesteld met welke criteria het in het kader van deze evaluatie zou moeten worden beoordeeld. Wel tellen we de uitgaven eraan mee met de totalen.

Omgekeerd kent het Masterplan een drietal projecten waarvoor in 2007-2008 geen ondersteuning bij de Mondriaan Stichting is aangevraagd. Dat betreft onder meer verkenningen naar de archivalische stand van zaken op het gebied van mode- en industriële vormgeving, een tweede werkconferentie Archief in Vorm, en een haalbaarheidsstudie naar een website met historische bronnen voor vormgeving in Nederland (designgeschiedenis.nl). Wij laten deze in de hiervolgende evaluatie buiten beschouwing, evenals een klein project voor het archief Wim Gilles dat in 2009 werd ondersteund. Wel van belang is te vermelden dat eind 2009 met Mondriaan-ondersteuning nog een quickscan naar mode-archieven is gestart.

Met de kern van het Masterplan die voor subsidiëring werd voorgelegd is, in de woorden van de werkgroep, een infrastructurele inhaalslag beoogd ten behoeve van het behoud, de beschikbaarstelling en het publieke bereik van archieven en documentatie op het gebied van vormgeving. Als eisen gelden o.m. dat die infrastructuur:

- aansluit bij relevante netwerken
- duurzaam is
- en algemeen toegankelijk.

Concreet gaat het om een kern van twintig vormgevingsarchieven. Een op de achtergrond opererende Adviesgroep van 33 deskundigen, ontwerpers, onderzoekers en museumconservatoren garandeert dat die voldoen aan de volgende eisen:

- tenminste van nationaal belang, én
- representatief, én
- inhoudelijk belangrijk én
- toonaangevend.

De archieven in kwestie moeten worden ondergebracht bij bestaande musea of archiefbeherende instellingen. Het veld waarop het Masterplan is gericht bestaat uit vormgevers (archiefvormers), collectiebeherende instellingen (musea en het archiefwezen) en gebruikers (onderzoekers, geïnteresseerd publiek), en een daarbij passende programmering die voorziet in het ontwikkelen van een archiefwijzer, publicaties, congressen, pilot-tentoonstellingen en publieksgericht onderzoek.

Het grootste en langst durende project zou het centraal register worden - een ware *backbone* van de 'vormgevingserfgoedinfrastructuur'. Daarin moeten in een periode van vier jaar de metagegevens (wie, wat, waar, waarom, dwarsverbanden) van ca. 400 vormgevingsarchieven van nationaal belang worden opgenomen. Als kwaliteitseis gold aansluiting bij en interoperabiliteit met de databases die al bij het RKD gangbaar zijn. Verder moest er sprake zijn van internationale aansluiting (Designarchief Vlaanderen), en van medeneming van de inzichten uit een eerder afgeronde pilot (2005-2006). Van meet af van stond daarnaast een 'heuristisch' gebruik van het CRVa voorop. Door het werken aan het register zou het namelijk ook mogelijk moeten zijn prioriteiten (wat is belangrijk om te behouden) en urgenties (welke eventueel bedreigde archieven moeten met spoed veilig worden gesteld) te signaleren.

Masterplan Erfgoed Vormgevingserfgoed voorstel dec 2006		kosten €
1.	Centraal register (CRVa)	231.000
2.	Redding, ontsluiting en onderbrenging van de acuut bedreigde 'top'	224.000
3.	Communicatieslag: brochure, symposium, haalbaarheidsstudie	40.000
		495.000

Met deze centrale registratie, redding en onderbrenging van "vormgevingserfgoed" hoopt men voor dit onderwerp een inhaalslag te realiseren in vergelijking met terreinen als beeldende kunst, architectuur, monumentenzorg. Daarvoor, zo is de stelling, bestaat er immers telkens een duurzame en samenhangende infrastructuur van collectiezorg, onderzoek en benutting.

Project	periode	gereed	bijdrage MS €	m	aanvrager / bewerker	ontvangende instelling	Ontvangend museum
industriële vormgeving (incl. Teldesign, Bons, Suyling)	2006-2008	12/06	150.000		NAGO	NAGO	Bijz Coll UB UvA, SMA
Total Design	2007	06/09	72.000	300	NAGO	SAA	GDM
Friso Kramer	2007	12/10	21.080	15	RKD	RKD	
Constance Wibaut	2007	10/09	7.070	5	RKD	RKD	
Onno Boekhoudt	2007	10/09	4.750	3	CODA		CODA
Collectie v. Kempen B	2007-2008	10/10	16.400		Goud Zilver K Mus		Goud, Zilver K. Museum
Archief v. Kempen B	2007-2008	12/11	47.337	80	RKD	RKD	
Dirk van Sliedregt	2007-2008	07/10	11.680		RKD	RKD	
Brochure archiefbeheer	2007-2008	(06-07)	8.400	-	NAi		
Van Nelle, m.n. Jac. Jongert	2008	09/11	57.400	10	GAR, HMR	GAR	HMR
Ootje Oxenaar	2008	04/10	10.944		NAGO	n.o.t.k.	
Anthon Beeke	2008	07/10	21.000	250	NAGO	SAA	Bijz. Coll. UB UvA
Studio Dumbar	2008	08/10	39.528	300	NAGO	NA	
Benno Wissing	2008	12/09	20.888	80	NAGO		GDM?

Project	periode	gereed	bijdrage MS €	m	aanvrager / bewerker	ontvangende instelling	Ontvangend museum
Joop Isth	2008	12/10	15.958	80	NAGO	Rijksarchief NH	Bibliotheek TUDelft?
Pastoe	2008	03/11	45.840		Utr Archief	Utrechts Archief	CM
Galerie RA	2008	07/10	17.082		RKD	RKD	
Galerie Binnen	2008	12/11	22.044		RKD	RKD	
Chris Steenbergen	2008	09/10	10.200		CODA		CODA
Weverij De Ploeg	2008	04/11	75.000	43	Stichting Mommerskwartier	Regionaal archief Tilburg	Audax Textiel-museum
H en D Scholten	2008	04/10	11.186		RKD	RKD	
voorlopersarchieven BNO	2008-2010	09/11	63.432	70	RKD	RKD of BNO	
CRVa	2008-2011	08/11	201.000	-	RKD		
quickscan mode	2009-2010	04/11	10.000	-	RKD		
	totaal		960.219	1.236			

Tabel 2. Overzicht van met de regeling Vormgevingsarchieven gesubsidieerde activiteiten. De kolom 'm' bevat, indien in de aanvragen aanwezig en voorzover het materiaal in kwestie zich daarvoor leende, een indicatie van de initiële omvang van de betreffende archieven in strekkende meters. Afkortingen: zie bijlage.

Het Masterplan is onderdeel van een breder beleidsvoornemen van de Werkgroep, dat in zijn opzet veel weg heeft van dat van een op collecties betrokken sectorinstituut of brancheorganisatie:

Ambities Werkgroep Vormgevingsarchieven

1. registratie, onderbrenging, ontsluiting en promotie
2. nationale zwaartepunten in collectievorming vormgeving (taakverdeling & concentratie)
3. promotie, professionalisering, onderzoek, internationale samenwerking

De ruimere context van het Masterplan is een sterk overgebracht gevoel van urgentie vis à vis een mer à boire. De totale opgave achter het Masterplan is de *long list* van 1.600 Nederlandse vormgevers, bureaus en bedrijven die werd opgesteld door de eerder vermelde Adviescommissie en dat in bijlage werd toegevoegd aan het positierapport van de werkgroep *Een toekomst voor vormgevingsarchieven* (2005). De 1.600 zijn in drie categorieën verdeeld, met overigens slechts voor de laatste twee in het 2005-rapport geëxpliciteerde criteria:

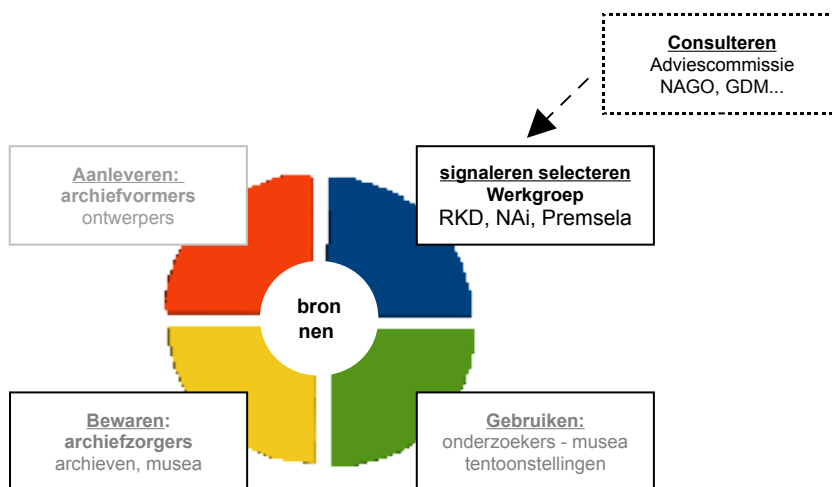
- Algemeen belang
- Nationaal belang
- Nationaal belang en internationale kwaliteit

Slechts van minder dan tien procent van de *long list* was er in 2005 iets over een archief bekend, en in een klein aantal gevallen daarvan was er zelfs grond aan te nemen dat het archief deels of geheel verloren was gegaan. Uit die lijst nu waren 400 items aangemerkt als van nationaal belang, en 50 daarvan werden daarenboven ook van internationale kwaliteit bevonden. Gegeven voorzichtige schattingen van bewerkingskosten per archief van gemiddeld € 10.000 moest met een totaalopgave van zestien miljoen euro rekening worden gehouden.

De Mondriaan Stichting verantwoordde in de jaarverslagen 2007-2008 in totaal € 960.000 (Tabel 2) voor deze regeling. In één geval werd afgeweken van het standaardpercentage van 40 procent. Aan de ontwikkelingskosten voor het CRVa droeg het stimuleringsfonds voor 87 procent bij. Dat werd gemotiveerd door het grote randvoorwaardelijk belang van een dergelijke infrastructurele voorziening.

3.2 Organisatie

De verschillende partijen die bij dit onderwerp betrokken waren, kunnen als volgt in kaart worden gebracht (Tabel 3).

Tabel 3. Schema feitelijke taakverdeling en interacties rond waardestelling, bewaring en gebruik van bronnen vormgeving 2005-2010.

De bronnen voor de activiteiten van vormgevers, zowel personen als bureaus en bedrijven, verblijven bij de archiefvormers zelf of hun erfgenamen – dan wel zijn verweesd (buren!). De belangrijkste activiteiten in dit stadium waren het identificeren wat van belang was, het waarderen en selecteren, het signaleren wanneer iets bedreigd werd en het in beeld brengen van geschikte bewaarinstellingen om de archieven in kwestie onder te brengen. Dat gebeurde in de boezem van of uit naam van de Werkgroep Vormgevingsarchieven, geadviseerd door een breed samengestelde Adviescommissie en incidenteel door spelers als NAGO of het Graphic Design Museum. Op gezag van de werkgroep konden ook andere instellingen subsidieaanvragen doen, mits verwijzend naar de longlist uit het Masterplan. Voor het onderbrengen van het resultaat kwamen ofwel de aanvragende instellingen zelf in aanmerking, ofwel werd in de aanvraag gesteld dat daar nog een geschikte kandidaat voor moest worden gevonden. Partijen die belang bij het gebruik konden of moesten hebben, zo al benoemd, betroffen in het aanvraagstadium veelal de aanvragende musea zelf.

3.3 Is gedaan wat werd beloofd?

Het is niet moeilijk vast te stellen wat de input op de drie lijnen “redding – register – draagvlak” is geweest. Daar is ingezet conform de door de subsidieaanvragers geuite belofte. Van de twintig reddingsacties zijn er inmiddels vier voltooid. Alle overige zijn in ontwikkeling genomen en sluiten voor eind 2011 af. Het piéce de résistance van een centraal register is halverwege (258 van de voorgenomen ca. 400 archieven ingevoerd) en ligt naar verluidt kwantitatief en organisatorisch op schema. Ook van de draagvlakverbredende activiteiten wordt gerapporteerd dat er de nodige aandacht aan wordt besteed of zal worden besteed: congressen, brochures, tentoonstellingen, verkenningen en quickscans.

Ten aanzien van de kwaliteitseisen ligt de zaak genuanceerder. De kwaliteit van de infrastructuur waarin de geredde archieven terecht komen is objectief als adequaat te beoordelen. Het gaat immers om professionele, duurzame archivistische (overheid) en

extern erkende (geregistreerde) museale instellingen. Ook de aansluiting bij relevante netwerken lijkt daarmee grotendeels geborgd: de ontvangende instellingen zijn immers geselecteerd op inhoudelijke logica. Alleen op het gebied van modearchieven bestaat nog gereede aarzeling. De keuze, eind 2009 gemaakt, om een quickscan naar omvang van de opgave en naar optimale onderbrenging uit te voeren, stemt in dat opzicht hoopvol.

Of de betreffende archieven echter algemeen toegankelijk zijn, en dat dan in de 21-eeuwse zin van drempelloos per internet te benaderen qua hetzij ontsluiting hetzij *full content*, zal pas na oplevering van een kritische massa kunnen worden vastgesteld. Nu is al wel duidelijk dat er grote lokale verschillen zijn en dat er gevarieerde inzichten leven ten aanzien van openbaarmaking, toegankelijkmaking en actieve promotie van de archieven in kwestie.

Op het niveau van het centrale register is al wel een kritische noot te plaatsen. De externe vindbaarheid van de inhoud van de CRVa-database is nog niet adequaat. De NAGO-webdatabase van grafisch ontwerpers, geheel los ontwikkeld en uit andere bron betaald, is wel vanuit de meest courante externe zoekmachines direct benaderbaar, het CRVa voorlopig niet (zie kader).

Casus

De zoekterm "Suyling" levert in Google direct de relevante pagina uit de NAGO-database, en wel als derde hit. Een vergelijkbare prestatie levert het CRVa niet. Via extern zoeken is de Suyling-pagina bij het CRVa niet te vinden. Alleen als ook op "CRVa" in combinatie met "RKD" is geGoogled wordt men naar de algemene zoekpagina van het register geleid. Invoering van de zoekterm "Suyling" leidt aldaar dan wel tot de bedoelde record met doorklikverwijzing naar de NAGO-vindplaats.

De CRVa-medewerkers gaan er overigens van uit dat de externe raadpleegbaarheid, zoals hier kort getest, metertijd zal zijn opgelost.

Nog minder makkelijk is de kwaliteit te bepalen van de selectie van de twintig inmiddels geredde of gered wordende archieven. Daarvoor kan alleen op het gezag worden afgegaan van de Adviescommissie die de werkgroep terzijde stond. Maar over de samenstelling en het opereren van de commissie, en dus over de lijst met resulterende keuzes, lopen in de door ons onderzochte wereld de meningen uiteen. Daaraan zal zeker een gebrek aan inspraak en participatie debet zijn, zoals menig gesprekspartner kenbaar maakte. Zo wordt het vanuit de deelsector grafisch design nogal betreurd dat archieven als van Studio Dumbar en Anthon Beeke er pas in tweede instantie een plaats op kregen. Op de achtergrond lijkt echter ook een zekere richtingenstrijd mee te spelen (zie onder, paragraaf 4.4).

Zoveel is nu echter al zeker dat in de communicatie over de lijst van twintig geredde toparchieven niet altijd is duidelijk geworden dat niet alleen de individuele items representatief moeten zijn, maar ook de lijst als zodanig, en wel van zowel aanbods- als ontvangstzijde. Zo is niet uit te maken of de lijst een canon of een kwaliteitstop-20 is, dan wel een heuristische instrument, dat wil zeggen een soort SOS-lijst die de urgentste problemen zichtbaar maakt. Of misschien ook een *roll call* van deelsectoren die elk om aandacht en aanzien dringen. Ook is niet evident dat het strategisch belangrijk was om verschillende en verschillendsoortige ontvangende instellingen op te nemen – wellicht vanuit de wens van de werkgroep als niet-partijdig en niet-belanghebbend gepercipieerd te worden. De lijst, kortom, kan worden opgevat als het gemêleerde resultaat van een op verschillende terreinen bereikt compromis met nogal wat dimensies, waarin een evenwicht wordt nagestreefd tussen aanvragers (tien), ontvangers (zestien) voor

materiaal uit nogal wat deeldisciplines (zes), verdeeld over twintig archieven waarvan een derde (zeven) urgent behouden moest worden.¹ Wij hebben geen kennis gehad van de omstandigheden waaronder dit proces van onderhandeling zich heeft afgespeeld. Wel hebben we verschillende beoordelingen over het resultaat genoteerd.

belang	Gereed	archief / collectie	deelsector	aanvrager / bewerker	ontvangende instelling: archief	Ontvangende instelling: museum
NB	feb 11	Van Nelle, mn.n. Jac. Jongert	Grafisch	GAR, HMR	Gemeentearchief Rotterdam	HistMuseum Rotterdam
NBI	apr 10	Ootje Oxenaar	Grafisch	NAGO	n.o.t.k.	
NBI	jul 10	Anthon Beeke	Grafisch	NAGO	Stadsarchief Amsterdam	Bijz Coll UB UvA
NBI	jun 09	Total Design	Grafisch – corporate	NAGO	Stadsarchief Amsterdam	GDM
NBI	aug 10	Studio Dumbar	Grafisch – corporate	NAGO	NA	
NBI	dec 09	Benno Wissing	Grafisch + docent	NAGO		GDM*
NB / U	okt 10	Collectie Van Kempen	Industrieel	GZKM		GZKM
NB / U	dec 11	Archief Van Kempen	Industrieel	RKD	RKD	
NB / U	dec 10	Joop Isha	Industrieel	NAGO	Rijksarchief NH, Bibliotheek TUDelft	
NBI / U	dec 10	Friso Kramer	Industrieel	RKD	RKD	
AB	dec 08	Teldesign, Bons, Suyling	Industrieel	NAGO	NAGO	UB UvA, SMA
NB	jul 10	Dirk van Sliedregt	Industrieel + docent	RKD	RKD	
NBI	mrt 11	Pastoe	Industrieel ontwerp	Utrechts Archief	Utrechts Archief	Centraal Museum
NB	okt 09	Constance Wibaut	Mode	RKD	RKD	
NB / U	sep 11	Voorlopersarchieven BNO	Overig: branche	RKD	RKD of BNO	
NB	jul 10	Galerie RA	Overig: branche	RKD	RKD	
NB	dec 11	Galerie Binnen	Overig: branche	RKD	RKD	
NB	okt 09	Onno Boekhoudt	Sieraden	CODA	CODA	
AB (?)	sep 10	Steenbergen	Sieraden	CODA	CODA	
NB / U	apr 11	Weverij De Ploeg	Textiel	Stichting Mommers Kwartier	Regionaal Archief Tilburg	Audax Textielmuseum
NB / U	apr 10	H en D Scholten	Textiel	RKD	RKD	

Tabel 4. Overzicht gehonoreerde projecten Mondriaan Stichting Regeling Vormgevingsarchieven 2007-2008, onderscheiden naar deelsector, soort aanvrager / ontvangende instelling, belang en urgentie. Legenda "belang" (zie positierapport 2005): AB Algemeen Belang, NB Nationaal Belang, NBI Nationaal Belang en Internationale kwaliteit, /U urgent. *: onderbrenging net niet duidelijk

3.4 Breder publiek

Vaststellen welke inspanningen zijn verricht om een breder publiek te bereiken heeft beperkte betekenis zolang de projecten niet zijn afgesloten, maar de eerste signalen stemmen niet onverdeeld optimistisch. De meeste onderbrengingen en ontsluitingen moeten nog plaatsvinden. Gedurende de bewerking, die niet zelden buitenshuis plaatsvindt, zo is ons meegedeeld, wordt er terughoudend over de inhoud van het project gecommuniceerd. Van geen van de vier vóór 2010 opgeleverde projecten is ons een tentoonstelling bekend. Daar staat tegenover:

- In februari 2009 werd een publieksmanifestatie in De Bazel gehouden om

¹ Hierbij zij opgemerkt dat sinds de urgentiebepalingen in 2005 er zich nieuwe omstandigheden hebben kunnen voordoen waardoor het behoud van bepaalde archieven van urgentie kan zijn veranderd.

jongere ontwerpers en algemeen geïnteresseerden met oud-medewerkers van Total Design in contract te brengen.²

- Over Constance Wibaut, het echtpaar Scholten en het archief Van Kempen en Begeer verschenen artikelen in een deels als *special* op te vallen nummer van het *RKD Bulletin* (2009/2).
- Over Boekhoudt meldt CODA dat er eind van het jaar een grote tentoonstelling aan hem en zijn werk wordt gewijd.

Heffen we de beperking van “reeds ontsloten zijn” op, dan wordt het beeld nog wat vriendelijker.

- Het ontwerpwerk van Jac. Jongert voor Van Nelle is onderwerp van een grote tentoonstelling in Boijmans winter en voorjaar 2010.
- Een kleinere tentoonstelling loopt tegelijkertijd in het Museum voor Communicatie over Ootje Oxenaars ontwerpschetsen voor de laatste serie Nederlandse bankbiljetten.
- Het is NAGO's streven om van alle met behulp van de regeling bewerkte en ondergebrachte archieven een monografie uit te geven, er een tentoonstelling aan te wijden en mee te werken aan de uitgaven van liefhebberscahiers in de reeks 'Roots' van [Z]OO producties en Greve Offset.

Drie archieven die buiten het Masterplan om met behulp van de regeling werden gesubsidieerd, hebben twee publieksboekjes opgeleverd die wij als niet-specialisten tot het toegankelijkste resultaat van de stimuleringsregeling rekenen. Die betroffen de jaren vijftig-reclamecampagnes van Karel Suyling voor Citroën (waarin de consument voor het eerst op een gelijkwaardige manier werd toegesproken) en de frappante restyling door Total Design van benzinemerkt PAM.³

Opmerkelijk is dat de brochure *Het ontwerpproces bewaard* (Lap 2007) uitkwam zonder verwijzing naar of terugvindbaar gebruik van de toen al een jaar bestaande *Beknopte handleiding archiveren voor ontwerpers* van het NAGO (Van der Heiden 2006). Die laatste is gek genoeg niet downloadbaar op de eigen website, maar weer wel, zij het in het Engels, op de website van het AIGA, de nationale beroepsorganisatie van ontwerpers in de VS.⁴ De brochure van de werkgroep is echter niet goed terug te vinden: ze mist een jaar van uitgave en, evenals als de NAGO-brochure, een ISBN.

Wij hebben de indruk dat dit product niet optimaal voldoet aan de door de werkgroep zelf geformuleerde kwaliteitscriteria: handzaam, alle *do's* en *don'ts* voor fysiek en digitaal archiveren, dynamisch aanvulbaar, beschikbaar via websites, Vlaamse expertise meegenomen, internationale versie i.o.m. ICAM en ICA na toetsing in het veld.

Meer algemene punten die ons opvielen bij het beschouwen van inspanningen zijn:

- Nauwe grenzen. Het beleidsdiscours en de archieven die daarop volgend zijn geselecteerd voor behoud, onderbrenging en ontsluiting, dekken zeker niet het gehele terrein van ontwerp/design. Zo ontbreken de terreinen van architectuur, foto, podiumkunsten, illustratoren en film. Daarvoor, kan men stellen, zijn er voldoende reguliere instituties. Het is echter de vraag of er in die instellingen wel aandacht is voor de bedrijfsarchieven van uitgerekend de design-aspecten van die disciplines. Dat geldt zeker niet voor terreinen waarvoor geen institutionele structuur bestaat, zoals tentoonstellingsinrichting en ontwerp in het digitale domein (handwerk: DTP, autocad; visualisatie: gaming).
- Geen digitale interactie. In het gedachtegoed van de Werkgroep

² Een filmverslag van de dag zou naar verwachting op www.nago.nl worden geplaatst.

³ Van der Heiden en Clevens 2009; Huygen en Bakker 2009.

⁴ De brochure genoot op de AIGA-website in anderhalf jaar 6.891 *page views* en 6.302 *unique views*.

Vormgevingsarchieven en diens Adviescommissie lijken digitale verworvenheden uit de archiefwereld, zoals Web 2.0-interacties in de ontsluiting en betekenisgeving, geen rol te spelen. Dat de moderne gebruiker zich deze kennelijke schatkamers van betekenisvolle bestanden niet met moderne middelen kan eigen maken vinden wij een omissie.

3.5 Leermomenten: anders, langzamer, reductie, appels en peren, eigendom

Bij het werken met onbekende archieven zijn er natuurlijk ook verrassingen. Naast de aangename verrassingen zijn er ook onaangename. Zo blijkt het vaak veel moeilijker dan gedacht om een ongeordend bedrijfsarchief met per definitie zowel tekstuele documenten als 3D-voorwerpen die stadia van het ontwerpproces markeren, netjes en efficiënt weg te werken. Ook de meerduidigheid van het materiaal speelt mensen die selecteren en ontsluiten niet zelden parten. Een archief mag dan van een vormgever zijn, maar dat wil niet zeggen dat hij of zij geen andere activiteiten ondernam. Het nog in gesprek kunnen gaan, bovendien, met archiefvormers zelf is buitengewoon waardevol (*oral history*) maar toont ook wel eens aan hoe illusoir het geheugen kan zijn. Inhoud en met name omvang willen namelijk vaak verkeerd herinnerd worden.

Ook kampen archivarissen met onverwachte opgaven wanneer een duizendtal dia's verschijnt. Moeten die alleen gedigitaliseerd of zijn ze ook van materiële waarde? Datzelfde geldt voor alle mogelijke andere voorwerpen die in vormgeversarchieven blijken te zitten: behangrollen, prototypes, maquettes, kleur- en stofstalen, draadmodellen etc. Een en ander heeft kleine tot ernstige vertragingen in de uitwerking tot gevolg – zeker wanneer groter *batches*, zoals de gemengde designarchieven bij het RKD, niet parallel maar serieel worden aangepakt.

Uiteindelijk duiken er ook bij de overdracht van bewerkende naar ontvangende partijen technische verrassingen op. De registratiesystemen van archiefbewerkende instellingen als het NAGO sluiten niet altijd goed aan op die van musea of archiefbeherende instellingen. Het ontdekken van inoperabiliteit mag een vast kenmerk zijn van pionierswerk in de verknoping van digitale gegevensnetwerken – minder vervelend zijn ze daarom niet.

Positief kwam ons de NAGO-werkwijze voor het selectieprobleem voor. Een grote opgave bij het verwerken van chaotisch georganiseerde documenten en voorwerpen tot geordende archieven is het reduceren van het volume. Hoe meer je immers hebt, hoe moeilijker iets vindbaar wordt. Het NAGO weet naar eigen opgave volumereducties tot wel 22 procent te bereiken. Dat is van groot belang voor de last die sommige archieven voor ontvangende instellingen en musea opleveren, met per stuk een beginomvang tot wel driehonderd strekkende meter. Deze methodiek, die niet bij alle instellingen expliciet werd aangetroffen, lijkt ons een *best practice* die ruim gedeeld mag worden.

Maar langzamerhand wordt daarnaast ook een principieel uitvoeringsprobleem duidelijk. De nalatenschap van de vormgevers in kwestie bestaat uit archieven in de zin van fysieke bronnen voor en documentaire neerslag van processen die hebben geleid tot markante producten. Die producten zijn van belang bevonden – anders waren de archieven van de vormgevers niet geselecteerd. Maar die drie categorieën zijn niet eenvoudig onder eenzelfde beheers- en ontsluitingsregime te krijgen. De eindproducten staan niet zelden als *stand alones* in musea; de documentaire context van het ontwerpproces is geschikt om in een archiefbewaarplaats op te nemen, en de overige, niet-documentaire materiële getuigenissen van die processen zijn weer museaal, maar staan nooit op zichzelf. Wat te doen? De oplossingen voor eenduidig fysiek beheer en benutting zijn onvolkomen. Archieven horen niet in musea, en materiële objecten heeft men liever niet in archieven. De digitale systemen voor het fysieke en intellectuele beheer en benutting hoeven niet altijd interoperabel te zijn. De standaarden zijn EAD en ISAD (G) voor archieven, Spectrum voor musea, en Dublin Core voor allebei. Alleen

bij het NAGO horen wij dat deze twee werelden in administratieve zin consequent met elkaar in verband worden gebracht. Een laatste dimensie is dan nog het punt van divergerende zorg. Plaatst men alles in een archiefbewaarplaats dan ontbreekt specifiek museale zorg voor de materiële kant van het object. En evenmin heeft men daar van nature veel voeling voor empathische omgang met archiefvormers of erfgenamen – wat zeker bij musea een *conditio sine qua non* is voor succesvol contemporain verzamelen.

Wat enige ontvangende instellingen echter werkelijk de dampen aan doet zijn beperkende voorwaarden die archieven kunnen beklemmen. Wanneer ze niet in eigendom maar in bruikleen zijn aanvaard kan het voorkomen dat voor elke interne beweging, raadpleging en reproductie toestemming van een intermediaire instelling als het NAGO nodig is. In geval de beherende instelling een museum is, zoals het Graphic Design Museum, verzet het opnemen van een archief onder dergelijke voorwaarden zich tegen de basistaak van het museum, namelijk om zijn collectie permanent en zo laagdrempelig mogelijk uit te nutten. Met de onmogelijkheid die cirkel te sluiten verliest het proces elke legitimatie. Publieksbenutting, een primaire museale taak, is een essentiële voorwaarde om draagvlak voor de archivistische inspanning (beheer, behoud, toegankelijkmaking) te kweken en op peil te houden, zeker wanneer het een stimulerende investering met publieke middelen betreft. Daarmee raken we aan enige ernstigere bedenkingen die wij noteerden tegen de uitvoering van de regeling en zelfs tegen de regeling zelf.

3.6 Tegengas: niet bij ons, te veel, over ons maar zonder ons, onduidelijk belang

De volgende nogal kritische punten merkten wij op:

- Sommige van de ontvangende instellingen, zowel binnen als buiten de Mondriaan Stichting-regeling opererend, beschouwen het beheren van archieven niet of niet meer als hun taak. Ze zoeken nu naar mogelijkheden hun eerder toevertrouwde archieven bij reguliere archiefbeherende instellingen onder te brengen.
- Andere instellingen, waaronder soms dezelfde als bij het eerste punt, vinden dat er teveel wordt bewaard. Archiefmeters zijn duur, en het wordt meer dan eens betreurd dat de selectiemethode en -criteria die in de selectie- en behandelstadia aan de orde zijn, niet wat ruimhartiger zijn gedeeld.
- Daar ligt een bredere verbazing van met name ontvangende instellingen, waaronder reguliere archieven, achter. Wanneer het redden, bewaren en benutten van de materiële en documentaire nalatenschap uit de wereld van de vormgeving van algemeen belang is, dan ligt het voor de hand het archiefwezen en de musea van meet af aan als partner te betrekken. Die moeten er immers ontsluitende activiteiten mee entameren. Dat is soms wel gebeurd, vooral wanneer archief en musea aan de ontvangende zijde gefuseerd waren of gelijk op trokken (Tilburg, Apeldoorn, Rotterdam, Utrecht, Amsterdam) – maar soms ook niet.
- Door verschillende en verschillendsoortige gesprekspartners werd er tevens op gewezen dat door het gebruik van criteria die beginnen vanaf landelijke schaalgrootte (algemeen belang, nationaal belang, internationale kwaliteit) er weinig ruimte is voor de inbreng van regionaal, lokaal of *special interest*-belang.
- Ten slotte wordt een gebrek aan maatvoering geconstateerd:
  - o Wanneer is de selectie voldoende, wanneer is de Ark van Noach representatief genoeg, en wanneer is de duurzame borging van het geheugen adequaat? Wanneer houdt het onderbrengen van archieven op in de reeksen Benno Premssela, Premssela Vonk, Eden Design, de Bijenkorf, Van Besouw en Total Design, Total Identity, Crouwel, Bos, Greven, Wissing, Kramer?

- En waarom zouden private archieven waarvoor zeker niet de eis van borging van het belang van de rechtzoekenden geldt, zoals wel het geval voor overheidsarchieven, op het hoogste niveau van archivistische detaillering en kwaliteit moeten worden geïnventariseerd en ontsloten?

Wij denken dat de geuite bemerkingen twee gemene delers hebben. De eerste ligt in het verloop van het proces sinds 2005. Achteraf kan worden geconstateerd dat niet alle stakeholders zich tijdig of überhaupt gehoord weten (zie Tabel 3). Dat spoort enigszins met onze eigen zienswijze dat het terrein van vormgeving zoals in het kader van deze regeling zichtbaar werd, wordt gekenmerkt door een tamelijk introverte communicatie. Het kan ook zijn dat de Werkgroep om hem moverende redenen heeft besloten pragmatisch aan de slag te gaan. Overigens is in het algemeen de tevredenheid over de regeling groter en wordt door meer en substantiëlere partijen geuit dan de hier vermelde kritische elementen wellicht suggereren.

De tweede gemene deler ligt in het verlengde daarvan, maar is ook op zichzelf te bekijken. Over het belang van vormgevingsarchieven wordt verschillend gedacht. Is de intrinsieke waarde groot? Is er vooral sprake van museale voorwerpen, unieke betekenisgeving? Of gaat het om het weloverwogen bewaren van voldoende bronnen voor historisch onderzoek, voor het reconstrueren van contexten om de producten van vormgeving van betekenis te voorzien, waarbij natuurlijk zijn inbegrepen de processen waaronder de huidige samenleving haar vorm heeft gekregen? De procedures, de conversatie over waarde en betekenis, de onderhandeling om tot consensus te komen: ze verlopen in het eerste geval beduidend anders dan in het tweede. Zolang ze door elkaar lopen blijven er valkuilen, misverstanden en frustraties.

3.7 Is bereikt wat werd beoogd?

Naast constatering van wat de input is geweest en observaties van door partijen ervaren throughput, is het van belang na te gaan in hoeverre er is bereikt wat met de regeling werd beoogd, c.q. in hoeverre de verwachting gerechtvaardigd is dat die beoogde effecten zich alsnog gaan voordoen. In zijn algemeenheid is het niet mogelijk daar iets steekhoudends én verifieerbaars over op te merken anders dan een beeld te construeren op basis van enige ex post-indicatoren. Dat doen wij hieronder met opklimmende mate van abstractie.

3.7.1 Kwantitatieve gegevens

Een eerste indicatie over het effect van de regeling is wellicht te verkrijgen uit digitale bezoekaantallen aan het register, aantallen downloads en opvragingen van opgeleverde archieven, en de frequentie van adviesverzoeken aan het CRVa-loket. Die gegevens zijn er wel, maar ze zijn mager en ze stemmen niet heel optimistisch. Ze geven in elk geval voor het half voltooide centrale register een nog onvolkomen situatie weer.

● Gebruik Total Design-archief bij Grafisch Design Museum	2 opgevraagde objecten per maand
● Papieren oplage <i>Het Ontwerpproces bewaard</i>	1000
● Aantal downloads <i>Het Ontwerpproces bewaard</i> van NAI-website	158 x sinds juni 09 extrapolatie: 600 sinds jan 08
● Aantal unieke raadplegingen CRVa-website 2009	300
● Aantal ontvangen inhoudelijke vragen CRVa-team	eens per 3 weken extrapolatie: 35 sinds jan 08

Deze feitelijke, wat platte gebruiksgegevens geven in elk geval aan dat de externe kant van de regeling nog in de kinderschoenen staat. Daarbij moet natuurlijk niet vergeten worden dat driekwart van de archieven nog in bewerking is, en ook het register nog maar voor de helft gevuld is.

3.7.2 Bewustzijn

Ook op een iets hoger abstractieniveau hebben wij gezocht naar relevante indicatoren. Die zouden kunnen liggen in een groter bewustzijn in de vormgevingswereld van de noodzaak van archivalische professionalisering. Binnen de begrenzingen van deze evaluatie was het echter uitgesloten daar onderzoek naar te doen anders dan op uiterst informele wijze. Het handvol ontwerpers dat wij in eigen kring konden bevragen reageerde vooralsnog niet heel alert. De door de organisatoren als groot omschreven belangstelling in de vormgevingswereld voor de twee Archief-in-Vorm-congressen (2004, 2007) die aan het onderwerp werden gewijd, mag een aanwijzing voor welwillende receptie zijn: 2 x ca. 150 deelnemers. Maar de website van de brancheorganisatie BNO levert op het onderwerp ‘erfgoed’ slechts vier relevante hits, en dan niet inhoudelijk maar alleen in de agenda- en nieuwssfeer (boekpresentaties, congres, lancering website designhistorie). Wel wordt de NAGO-brochure (*niet* de Werkgroep-brochure) er vermeld, maar alleen in het nieuwsarchief 2007 en niet downloadbaar. Voor enige meer serieuze Nederlandse spiegeling van het belang dat de eerder genoemde Amerikaanse zusterorganisatie AIGA aan het onderwerp hecht, hebben wij, althans via de BNO-website, geen aanwijzingen gekregen.

3.7.3 Redding, kennis / bekendheid

Meer zakelijke conclusies zijn te trekken uit de mate waarin er sprake is van:

- redding van belangrijke vormgevingsarchieven die anders definitief verloren zouden zijn gegaan, en
- het in bredere kring bekend zijn (geworden) van de verblijfplaatsen van de archieven, de identiteit en het belang ervan en tenslotte hun gebruiksmogelijkheden.

Ook daar tasten we enigszins in het duister. Wel is duidelijk dat van de selectie van 20 toparchieven die met steun van de regeling ondergebracht zijn, er maar net een derde met acuut verlies bedreigd werd. Dat houdt niet over. Twistpunten over het belang van deze archieven zijn boven besproken – wij vinden echter dat aan de juistheid van de keuze voor deze selectie niet *principieel* hoeft te worden getwijfeld. Hoogstens misschien aan het voldoende met elkaar delen van uitgangspunten, zienswijzen en betekenistoekenning. Het volume van de communicatieve inspanning tenslotte is vooralsnog gering gebleken terwijl wij geen indicaties hebben gekregen – hoe krakkemikkig ook – van het in wat bredere kring bekend zijn van deze inhaalslag.⁵ De kwaliteit van de externe communicatie over belang en betekenis van de veiliggestelde archieven is eveneens nogal introvert. Er is, met andere woorden, in de rest van de doorloop van de regeling nog een wereld te winnen.

Dat men die wereld al enigszins bezig is te winnen moge blijken uit het laatste project dat met behulp van de regeling uitgevoerd wordt. De quickscan naar bestaan, omvang en optimale plaatsing van een selectie van modearchieven kan zeer recent al bogen op de aandacht van twee grotere archiefinstellingen (Gelders Archief en het Haags Gemeentearchief). Deze beweging sluit aan bij de gedachte van de werkgroep om te komen tot een landelijke verdeling van thema's met specifieke clusters. Er is kennelijk een voedingsbodemp voor geclusterde combinaties van musea voor de 3D-spullen en als platform voor presentaties, archieven voor de documentaire informatie, en HBO's/universiteiten voor onderwijs en onderzoek. Het is veelbelovend dat Arnhem en Den Haag een dergelijke rol al ambiëren te spelen, elk met eigen infrastructuur en wellicht op eigen voorwaarden – wie zal het zeggen.

---

⁵ Dat kan ook liggen aan het ongelukkige neologisme “vormgevingsarchieven” – hetgeen een vermoeden van gebrekkige externe communicatie van de branche eens te meer ondersteunt.

3.7.4 Interne effecten

De regeling heeft ook ipso facto-effecten gehad. Het feit zelf dat de overheid fondsen beschikbaar stelde voor het lenigen van de grootste nood is, zo werd ons gemeld, door de erfgoed- en historiekant van de vormgevingswereld als een welkome erkenning ervaren. Verder heeft het matchingskarakter van de regeling, waarbij zestig procent van de projectkosten door de aanvragende organisaties zelf moest worden opgebracht, naar verluidt een katalyserende werking gehad. Het startte een proces van toe-eigening van dit onderwerp door een veel bredere kring dan de individuele aanvragers zelf.

En dan de keuze voor strategische partners. De Werkgroep koos voor plaatsing van het centrale register en uitvoering van een groot aantal onderbrengingsprojecten bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. Dat staat bekend als een onpartijdige en zeer degelijke, betrouwbare en bekwame private speler – met een rijkscollectie, dat wel. De keuze het register daar onder te brengen en er tevens aansluiting te laten zoeken bij de overige RKD-databases en documentatie- en registratieprocedures, heeft, zo hoorden wij, een stabiliserende werking gehad in een nogal volatiel werkveld.

Tot slot merkten wij dat het proces van evaluatie ook eigen effecten kreeg. Verschillende spelers voelden zich door onze observaties opnieuw met vragen en opgaven geconfronteerd– en kwamen in beweging. Wij kunnen de gevolgen van de onbedoelde effecten van onze kennelijk participatieve observatie niet goed overzien.

3.8 Samenvatting

De regeling beoogde om de top van bedreigde Nederlandse vormgevingsarchieven te redden en toegankelijk te maken, een centraal register om intern en extern duidelijkheid te bieden over de stand van zaken, en draagvlak te creëren voor professionele omgang met de archiefkant van het vormgeefvak enerzijds en voor het publieke belang van de materie anderzijds.

Voor de evaluatie zijn de binnen het Masterplan zelf geformuleerde kwaliteitseisen gebruikt. Alle partijen lijken de beloofde inspanningen grotendeels te hebben geleverd. De publiekscommunicatie is nog onder de maat: de meeste projecten lopen nog maar soms worden nut en noodzaak niet goed ingezien. Dat geldt met name voor de externe toegankelijkheid van het CRVa en ook voor de actieve beschikbaarstelling (downloadable, ISBN, samenwerking met BNO) van de professionaliseringsbrochure. Aan de eigen kwaliteitseisen lijkt redelijk tegemoet te worden gekomen. Wel bestaat er onduidelijkheid of verschil van mening over de status en de representativiteit van de door de Werkgroep gehanteerde selecties. De shortlist van 20 geredde toparchieven (Tabel 4) moet vooral gezien worden als een accommodatie van zoveel mogelijk verschillende deeldisciplines en opdrachtnemende en archiefontvangende instellingen.

Het Masterplan gaat echter voorbij aan nieuwere deeldisciplines binnen de vormgevingswereld en biedt nog geen aansluiting op moderne, webondersteunde manieren van participatie en (her)gebruik.

Naast concrete punten van aandacht (afstemming ICT, samenwerking musea en archieven, eigendom), zijn twee principiële vraagstukken nog niet opgelost:

- niet alle belanghebbenden voelen zich in dit proces gekend;
- er is geen consensus over het belang van vormgevingsarchieven, ook niet in de eigen wereld.

De beschikbare gegevens wijzen nog niet uit of de met de regeling beoogde effecten ook zullen worden bereikt. Er is nog een wereld te winnen. Lichtpuntjes zijn recent geconstateerde bereidwilligheid van enige grotere archieven om als nationale cluster 'mode' op te gaan treden. Verder hebben de Mondriaan-regeling binnen de vormgevingswereld zelf en het feit dat het Masterplan en de uitwerking door grote, tamelijk neutrale spelers zijn opgepakt, een belangrijke interne signaalwerking gehad.

4

Beschouwing: glas halfleeg of halfvol?

Een prangende vraag rest: zijn de resultaten en de verwachting van het vervolg nou alleen maar een “druppel op een gloeiende plaat”, zoals ons vanuit de vormgevingswereld herhaaldelijk is kenbaar gemaakt; of vormen ze een concrete inhaalmanoeuvre: “we zijn in korte tijd heel ver gekomen”? Het eerste veronderstelt een grote en structurele misstand die fundamenteel moet worden hersteld. Het tweede gaat uit van een tijdelijke achterstand waar met enige stimulering en goede wil een nieuw evenwicht in kan worden aangebracht. In het ene geval is het glas half leeg en blijft dat vooralsnog ook, in het andere is-ie halfvol en gaat een en ander de goede kant op.

Om de blikrichting te bepalen zoomen we hieronder in op enige aspecten die daar licht op kunnen werpen. Dat zijn:

1. beleidscontext
2. materie
3. maatvoering
4. urgentie

Wij menen genoeg argumenten te hebben om te concluderen dat het glas half vol is, en beschouwen de regeling als een tijdelijk gewenste maatregel om over te kunnen gaan tot een zekere normalisatie, en dat in meerdere opzichten. Het venijn zit echter in de staart: niet het onderwerp *an sich* is van groot belang, maar het feit dat het eind twintigste eeuw tot een markant issue werd. We gaan daar in het onderdeel ‘urgentie’ nader op in.

4.1 Beleidscontext

De aandacht voor de historische documentatie van vormgeving in Nederland begon met de oprichting van het NAGO in 1992. Pas later werd die zorg breder gedeeld. De Raad voor Cultuur besloot in 1998 de rijksverantwoordelijkheid ten aanzien van het “erfgoed van de vormgevingswereld” in beeld te brengen. Er kwamen steeds meer signalen dat de omgang daarmee zeer gebrekkig was. Als basis voor het advies zou TUDelft-docent designgeschiedenis Timo de Rijk onderzoek doen naar collecties en archieven op dat gebied. De Raad accepteerde zijn rapport (De Rijk 1999) echter niet. Het was beperkt tot industriële vormgeving, en ging niet in op kwantitatieve kwesties en urgenties. Maar op zijn beurt accepteerde toenmalig staatssecretaris Van der Ploeg het uitblijven van zo’n advies ook weer niet. Bevlogen en creatief econoom als hij was, zag hij in het onderwerp design een grote potentie voor innovatie en een welkome brug tussen economie en cultuur. Dat laatste was broodnodig gezien de ambitieuze doelstellingen die het kabinet in het kader van de Lissabon-akkoorden (2000) had ondertekend om de EU de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie ter wereld te laten worden. Hij stelde daarop een eigen “tijdelijke adviescommissie Vormgeving” in, en met een wat ruimere opdracht. Die rapporteerde in 2001 met een brede beleidsvisie, op basis van een groot aantal quickscans en deelanalyses. Een onderwerp betrof de zorg voor het vormgevingserfgoed. Die zag de commissie als beneden professioneel peil, lacuneus, ouderwets in de zin van niet ingericht op de digitale tijd, in presentatie eenzijdig (“een verzameling die design benadert vanuit een economische, culturele én sociaal-maatschappelijke [sic] invalshoek ontbreekt”) en conceptueel als tussen de wal van archieven en het schip van musea vallend. Een van de aanbevelingen was het – omzichtig omdat het met de voorgangers sinds 1950 niet altijd goed was afgelopen – opnieuw oprichten van een sectorinstituut vormgeving, in casu de Premsula Stichting, maar zonder erfgoedbeherende taken. ‘Premsula’ nu kreeg een brede opdracht mee – in identieke bewoordingen als het zo-even geciteerde *j’accuse* van de tijdelijke

adviescommissie (“versterking van de maatschappelijke, economische en culturele rol van vormgeving”). Randvoorwaardelijk daarvoor was wel het faciliteren van onderzoek naar en het bijdragen aan de totstandkoming van een duurzame infrastructuur voor het vormgevingserfgoed.

Tussentijds moest echter eerst de nood in beeld worden gebracht. Welke collecties en archieven op het gebied van vormgeving zijn er bij en ook buiten de musea? En welke problemen zijn er in het verzamelbeleid? Dat onderzoek werd door het Instituut Collectie Nederland uitgevoerd, in opdracht van de Directie Kunsten van het Ministerie van OCW. Het ICN-rapport *Erfgoed Vormgeving* (Kok 2002) was echter beperkt tot de museale wereld: die is immers formeel aanspreekbaar op erfgoedonderwerpen en staat als zodanig centraal in de ICN-focus. Maar de conclusies hadden ook bredere betekenis: er is heel veel, maar ook nogal versnipperd en zonder afstemming, terwijl mode geheel buiten de boot valt en alleen het terrein van de grafische vormgeving in dit opzicht redelijk is georganiseerd. Het idee vatte post om ook elders in vormgevingsland het instrument ‘bemiddeling’ in te zetten. Voorwaarde om dat redelijk en inzichtelijk te doen was dan wel een centrale registratie, en het RKD bleek zich daar gezien zijn reeds bestaande taak (“documentatie Nederlandse kunst en kunstnijverheid”) én zijn *track record* goed voor te lenen. Tot slot werd de oproep van de Van der Ploeg-commissie herhaald: er moest toch wel een centrale, nationale presentatie komen.

Maar het departement maakte direct duidelijk dat er geen sprake kon zijn van weer een nieuw nationaal museum. Het honoreren van elk nieuw probleem en elke nieuwe deelsector in de cultuur met een nieuwe instelling van steen, glas en staal was niet meer *en vogue*. Netwerkoplossingen lagen veel meer voor de hand. En de slechte ervaringen met de Toonzaal Centrum voor Industriële Vormgeving (1962-1975) en het Vormgevingsinstituut (1992-2001) lagen nog vers in het geheugen. Het “Verzin een list” moet niet van de lucht zijn geweest. Tegen deze achtergrond nam de jonge Premssela Stichting (2003) haar verantwoordelijkheid. De blik werd 180 graden gedraaid en naar voren gericht. Niet langer alleen klagen dat de sector geweldig achterliep en er van alles verloren ging, maar de hand aan de ploeg, de borst vooruit. Premssela richtte een projectgroep in om een nieuwe toekomst te verkennen. Wat is er van waarde om te bewaren, waarom zou dat zo zijn, wat wordt acuut bedreigd, wat kunnen we eraan doen, bij wie kunnen we dat neerleggen, en hoe organiseren we een duurzaam engagement? Een breed samengesteld consensuscollege van hotemetoten, onder zo niet de leiding dan toch wel de *aegis* van een heuse oud-cultuurminister, verleende gezag en legitimering aan de overwegingen, beslissingen en keuzes van de projectgroep. Ofwel de adviescommissie bij de Werkgroep Vormgevingsarchieven die elders in deze evaluatie al meerder keren werd genoemd. Het resultaat kwam in 2005 uit: een bewogen verslag, een vlammende oproep en een strategische toekomstvisie, gelardeerd met een lange reeks zakelijke voorstellen en detaillijsten (waaronder de longlist van 1.600 collecties van algemeen belang met de short list van 50 van internationale kwaliteit), voor de werkgroep opgeschreven door de extern aangetrokken Metz&co-historica Dr. Petra Timmer. Het rapport *Een toekomst voor vormgevingsarchieven. Achtergrond en Analyse* werd voorzover wij zelf konden zien allerwegen zeer goed ontvangen: toon, evenwicht en realiteitszin werden in brede kring geapprecieerd.

De projectgroep vormde zich na enig wrikken en wringen om tot een werkgroep van uiteindelijk RKD, NAI en Premssela, onder een onafhankelijke voorzitter. In overleg met OCW ontwikkelde de werkgroep een masterplan, een soort plan van aanpak volgend uit de aanbevelingen van het rapport-Timmer. Dat masterplan werd uiteindelijk bij de Mondriaan Stichting ten uitvoer gelegd in de regeling die hier geëvalueerd wordt.

In het licht van deze beleidscontext kan de wijze waarop aan het onderwerp vormgevingsarchieven met deze Mondriaan Stichting-regeling tegemoet is gekomen,

worden beoordeeld als *inhoudelijk adequaat*. De vormgevingswereld, de relevante gremia van beleid en bestuur, onafhankelijke deskundigen en adviseurs: ze lijken allemaal in enige tot overwegende mate te hebben bijgedragen aan de strategie, vorm, inhoud en uitvoering van het offensief om iets te doen aan een dreigend verlies van geheugen op dit gebied. In het kader van de hoofdpdracht die de overheid aan de stimuleringsfondsen op het gebied van cultuur heeft meegegeven, namelijk om te stimuleren en niet om een structurele rol te spelen in langjarige subsidiëring van processen of instellingen, is het dan logisch deze eerste tranche naast adequaat ook als *voldoende* te beschouwen. De sector heeft immers voor ca. een tiende van zijn berekende financiële nood soelaas gekregen – substantieel meer dan een druppel op de gloeiende plaat. Daarmee moet het mogelijk zijn om niet alleen de absolute top in beeld te hebben gekregen en te hebben “gered”, maar ook een zodanige infrastructuur (het centraal register) en attitudeverandering (bewustwording, professionalisering op archiveringsgebied) tot stand of in beweging te hebben gebracht dat er duurzame voorwaarden zijn ontstaan voor een beduidend betere omgang met wat in die wereld van waarde wordt geacht. Dat de infrastructuur er nog niet is, halverwege de doorloop van het project, doet daar weinig aan af. En of die attitudeverandering geslaagd is, was in deze evaluatie nog niet te bepalen.

4.2 Materie

Het is de vraag of de materie die in deze regeling centraal staat, inderdaad erfgoed is, met alle beleidsmatige en normatieve connotaties van dien. De projectgroep en de werkgroep stellen van wel. Wij denken van niet. Niet alle documentatie van een kunstwerk hoort bij dat kunstwerk. Niet alle context rond een gemusealiseerd object hoeft *ipso facto* als erfgoed te worden beschouwd. En niet alles wat er op vormgevingsgebied aan procesgebonden informatie is bewaard heeft erfgoedwaarde. De archieven van bureaus, ontwerpers en bedrijven, van intermediairs en opdrachtgevers zijn gewoon bedrijfsarchieven rond een mogelijk bijzonder onderwerp. Ze bevatten bronnen voor het schrijven van geschiedenissen waarmee interpretatief licht op de waarde en betekenis van het proces en het resultaat kan worden geworpen. Als beide – proces en resultaat – bijzonder zijn, is er reden om met meer dan gewone aandacht naar het archief te kijken. Maar dat hoeft niet, of niet altijd en niet in alle gevallen. Daarbij is het evident dat de ontwerpdiscipline een containerterm is voor een zeer breed terrein, van Fokker tot de Bijenkorf, van Bram de Does tot El Hema, van streetwear tot conceptuele interaction design als ontwerpproces voor beleidsvernieuwing, van gaming tot straatmeubilair. De hele samenleving is verzadigd van ontwerp. Design is niet meer los te zingen van het leven. Het is de stoffering van alledag, en daarmee evengoed thuis in een openluchtmuseum, in een centrum voor volkscultuur, in een grafisch designopleiding of een kunsthistorische cursus als op het IISG, het Nationaal Historisch Museum, het Stedelijk Museum, platforms voor beeldcultuur en biografische kennis- en documentatiecentra voorzover het markante individuen betreft.

De materie, met andere woorden, is niet eenduidig, en niet alleen of zelfs maar overwegend van erfgoedwaarde. Pas als meer dan incidentele partijen (“actoren” in de samenleving) zich erover willen ontfermen en er door die daad, als het ware performatief, erfgoedwaarde aan verlenen, wordt iets tot erfgoed waar ook een collectieve verantwoordelijkheid voor kan gaan gelden. En die betreft dan allereerst het faciliteren van partijen om hun zorg geïnformeerd en duurzaam vorm te geven, en vervolgens het als vangnet op te treden waar die zorg de draagkracht van die partijen evident te boven gaat, zoals we ten onzent vinden dat de verhoudingen moeten zijn.⁶

---

⁶ Raad voor Cultuur 2005.

We zetten dus een nogal kritische kanttekening bij het ongenueanceerde en soms wat programmatische gebruik van noties als “erfgoed” op dit terrein. De vormgevers moeten zelf ook zorgdrager zijn, degene voor wie de waarde evident is moet er zelf ook wat voor over hebben, en alarmisme als “Help, het erfgoed verzuipt!” mag tactisch dan wel als *wake up-call* werken, maar is niet zonder meer houdbaar.

4.3 Maatvoering

Daarmee komen we aan maatvoering. Wanneer is er een nieuw evenwicht bereikt? Wat moeten we op dit gebied met elkaar willen, wanneer treedt er een situatie van normalisatie in? Wat is redelijk, wat is billijk?

Wij vinden het moeilijk daarover een oordeel uit te spreken. Wat wij van onze gesprekspartners opvingen, en ook indirect uit verschillende buitenlandse ervoeren, stemt ons echter niet somber. In vergelijking, zo horen we, met de Nederlandse situatie van vijftien jaar geleden is er al een wereld gewonnen. Er is een kern die met extra zorg bewaard is, er is een werkende methodiek van quick scan, begroting, aanpak en uitvoering ontwikkeld (NAGO, RKD, GAR, CODA) die recht doet aan het hybride onderwerp, en die in zowel museale als archivalistische zin redelijk voldoet. Er zijn voorbeelden uit het buitenland bekend waarbij de Nederlandse situatie zeer positief afsteekt (zie kader).

En gesprekspartners spraken naar ons de overtuiging uit, als dus gevraagd, dat een echt evenwicht pas is bereikt wanneer archiefvormende én -ontvangende instellingen zich bewust zijn van dit betrekkelijk nieuwe terrein, en zich dat ook in overwegende mate toe-eigenen. Dan is er ook een redelijke flow te verwachten van signalering, selectie, bewaring en ontsluiting. Het constateren van die zienswijze stemt positief.

Kader: vormgevingserfgoedzorg in Vlaanderen

Het Design Museum Gent herbergt een virtuele organisatie, het Designcentrum Vlaanderen geheten, dat in 2004-2006 met 150.000 euro subsidie het project Designarchief Vlaanderen ten uitvoer bracht. Er werden, analoog aan de Nederlandse longlist in het rapport Timmer (2005), duizend namen van belangrijke Belgische ontwerpers, bureaus en bedrijven mee geïdentificeerd, en vijftig archiefbeschrijvingen volgens de internationale archiefnorm ISAD(G) mee opgesteld. De projectsubsidie, die eerder was verleend “ter versterking van de basisfuncties van erkende musea”, werd in 2007 wegens een majeure beleidswijziging van de Vlaamse gemeenschap beëindigd (Compernelle e.a. 2006).

De pilot van het Nederlandse CRVa werd in 2005-2006 met behulp van medewerkers van het Vlaamse project uitgevoerd.

Een tweede aspect dat hierbij aandacht verdient is de paradox dat om draagvlak te vinden of te behouden voor behoud, je met wat je wilt behouden direct ook mooie dingen moet doen. Anders begrijpt niemand waarom het behouden moet worden. De heersende praktijk in het archiefwezen is echter gebaseerd op kwalitatief hoogstaande zorg in een als statisch opgevatte bewaarfunctie. Terwijl de maatschappelijke legitimatie vereist dat er evidentie aan het belang van bewaring wordt gegeven in de vorm van benutting: tentoonstellingen, publicaties, congressen, webontsluiting, hergebruik, educatie – kortom reuring. De aard van culturele praktijken, daaronder begrepen ook die in de erfgoedzorg, ligt ‘niet zozeer in het reproduceren van oude betekenissen maar ook en vooral in het stimuleren van het ontstaan van nieuwe betekenissen’.⁷ Ook vormgevingsarchieven moeten die kans krijgen. Dat betekent dat er bij het ontwerpen van het proces ook aan de creatieve benuttingskant aandacht moet worden gegeven.

Een laatste aspect van de vraag naar maatvoering en naar de inrichting van het proces om die te bereiken ligt op het gebied van geloofwaardigheid. Bij elke bewaarbeslissing is de noodzaak tot selectie evident. Bewaren is kiezen. Zeker bij

⁷ Met dank aan Diana Krabbendam.

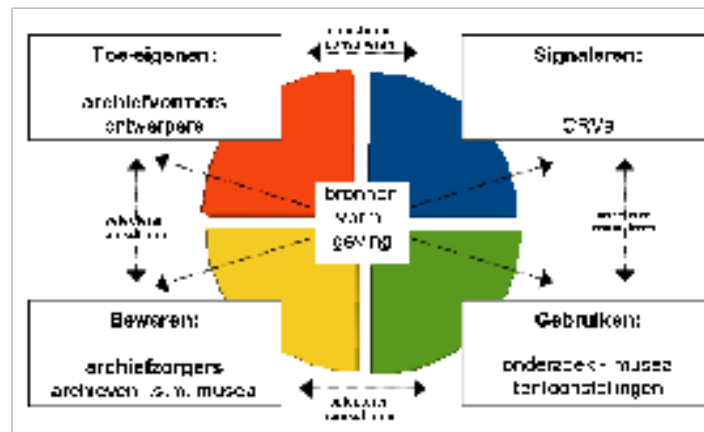
uiterst hybride bestanden als van vormgevers, bureaus en bedrijven is het essentieel een evenwicht te vinden tussen alles laten gaan en alles bewaren. In beide extremen zit je met lege handen. Je moet een representatieve top willen redden, maar dat kan alleen wanneer je die in evenwicht weet te brengen met een redelijke basis, die dan als context fungeert. Het bijzondere naast het alledaagse. Door borging van een representatieve, brede basis is het mogelijk het hoofd te bieden aan het heel reële risico van fossilisering van het onderwerp tot enkele iconen zonder context. Wij missen dit evenwicht in de nu bewaarde reeksen van bureaus, opdrachtgevers en spelers als die rond Benno Premsele of rond Total Design.

Harde uitspraken over maatvoering mogen dan niet mogelijk zijn, de hierboven samengevatte denkbeelden leiden ons wel tot de overtuiging dat een *verdedigbaar* evenwicht vooral binnen handbereik komt wanneer er door voldoende verschillende partijen kan worden geparticipeerd in het proces waarmee met kennelijk waardevolle vormgeversarchieven wordt omgegaan. Onderstaand schema geeft dat systematisch weer. In tegenstelling tot de situatie die wij aantreffen en die wij als pragmatisch en tijdelijk beschouwen (Tabel 3), denken wij dat

- de werelden van archiefvormers optimaal betrokken moeten worden;
- dat de archiefzorgers van meet af aan een rol moeten hebben;
- en dat ook benutters en gebruikers een stem moet worden gegeven.

Die balans kan geschetst worden als in Tabel 5.

De processen van selectie, onderbrenging, ontsluiting en benutting, tenslotte, kunnen na stabilisatie het best in interactie tussen deze vier geledingen worden belegd. Daar is vast een platform voor nodig, maar dat te schetsen beschouwen wij niet als tot deze evaluatie behorend.

Tabel 5. Schema evenwichtige taakverdeling en interacties rond waardestelling, bewaring en gebruik van bronnen vormgeving

Vragen over de betekenis van of specifieke eisen gesteld door een notie “collectie Nederland”, centrale regie, overheidsverantwoordelijkheid, centrale sturing, afstemming in acquisitie en collectiebeleid: die lijken ons mogelijk heel relevant, maar zijn in de hier geschetste denkwijze niet zinvol buiten de zojuist geschetste dynamiek te beantwoorden. De overheid is als speler in verschillende rollen gewoon partij. In wat door achtereenvolgende bewindspersonen cultuur als een neo-liberale verzelfstandiging van het cultuurveld werd gezien, past het de overheid daar gewoon als partij aan deel te nemen, behoudens de plicht zich voorbeeldig te gedragen en alleen een speciale rol te spelen voor enerzijds facilitering van alle andere spelers en anderzijds als vangnet voor opgaven van evident nationaal belang die evident te groot zijn voor private partijen. Het moge tevens duidelijk zijn dat in onze zienswijze de twee evidenties uit de vorige zin *niet* eenzijdig kunnen worden vastgesteld.

4.4 Urgentie

Het is nodig een actuele context te schetsen waaruit de urgentie van het onderwerp blijkt. Dat bestaat voor ons, zoals uit het voorgaande moge blijken, niet uit ongekwalificeerd tamboereren: “help er verdwijnt ongezien te veel vormgevingserfgoed”. In plaats daarvan lijkt het vruchtbaar te onderzoeken waarom deze materie een kwestie moest worden. Waarom zijn we er ons aan het einde van de 20ste eeuw opeens mee bezig gaan houden? En waarom is het zo'n taai onderwerp? Tezamen met de gesprekspartners zijn daarvoor in het verloop van deze evaluatie enige hypotheses geformuleerd.

- *Emancipatie*. ‘Vormgeving’ is een betrekkelijk nieuw onderwerp, dat pas na de Tweede Wereldoorlog tot brede werking en aanzien kwam. Het is altijd een toegepaste discipline geweest en is dat grotendeels nog. Gezien die wortels in de kunstnijverheid wordt zij traditioneel niet van dezelfde waarde geacht als autonome kunstvormen. Maar mede door het betrekkelijk grote succes van Dutch Design is die appreciatie sterk verbeterd. Dat vergt ook in de infrastructuur aanpassing. Vandaar het gebruik van de term “inhaalslag”.
- *Relatie met economie*. Niemand kent het geheim van een succesvol economisch systeem, en al helemaal niet van innovatie. Pragmatisch en intuïtief lijken er relaties te zijn met de aanwezigheid van een creatieve industrie (Richard Florida). De ontwerpdiscipline zou wel eens de Heilige Graal voor innovatie kunnen zijn maar niemand die het precies weet. Twee keer spraken de ministeries van OCW en EZ er zich in deze zin gezamenlijk over uit.⁸ Het onderwerp heeft daarmee een openzenuw-karakter.
- *Demografie*. De eerste generatie is aan het vertrekken. Als typisch na-oorlogs verschijnsel en tevens symbool van de Wederopbouw moeten de ontwerpers die Nederland vanaf 1945 een nieuw gezicht gaven minimaal begin twintig zijn geweest. Als ze nog leven zijn ze hoogbejaard. Hun erfenissen en nalatenschappen komen nu vrij. Dat loskomen verklaart de stijgende bezorgdheid over het verdwijnen van archieven midden jaren negentig. Deze demografische *surge* vergt een tijdelijke borging, die met het programma Vormgevingserfgoed tijdig en adequaat gegeven is. Het vervolg zal zijn een appreciatie van het terrein (“tweede helft twintigste eeuw”) niet meer als ooggetuigenervaring, maar als historisch gegeven. Daar past meer distantie.
- *Paradox van de moderniteit*. Het bijzondere karakter van wat men in de twintigste eeuw onder Vormgeving (hoofdletter) is gaan verstaan ligt in haar programmatische vulling. Het bijzondere geloof in en de waarde van *design* zijn een voortvloeiende van het modernisme. Dat ‘project’ houdt een utopische belofte van een betere wereld in die radicaal breekt met het oude en waarin schoonheid voor iedereen toegankelijk en bereikbaar is. Deze kunst-met-een-missie, voor de massa's, verzet zich uit haar aard tegen historisering. Het nieuwe is nieuw en intrinsiek voortreffelijk omdat het zelf geen geschiedenis heeft. De aandacht voor de “erfgoedkant” van het ontwerp, de context van de eigen discipline, waardoor het ook begrepen kan worden als antwoord op andere noden, toevalligheden, geïnspireerd opdrachtgeverschap, opportunisme en toeval, verzet zich tegen een verheven, modernistische opvatting en soms zelfs

---

⁸ Ministeries van OCW en EZ 2005 en 2009.

mythografie van design.⁹ Vandaar mede de taaheid van de materie en – wellicht – het gebrek aan toe-eigening door eerstbetrokkenen.

- *conceptuele transitie*. In het verlengde van het vorige punt: als de betekenis en de waarde van designproducten niet tijdloos zijn, maar gecontextualiseerd moeten worden om nog begrijpelijk te zijn, moeten die contexten beschikbaar komen. Daar verzet zich de dominante attitude tegen. Het onder ogen zien dat *all art was once contemporary* en dus omgekeerd ook dat alle ooit contemporaine uitingen eens in het reservoir van alleen nog historisch op te vatten verschijnselen zullen verglijden, roept grote spanningen op. De interne strijd van het Stedelijk Museum om niet “Terug naar de top” te hoeven maar door te kunnen gaan “Naar een nieuwe top”, levert daarvoor een mooie analogie. De enorme collectie twintigste-eeuwse kunst in het SMA-depot is niet primair materiaal meer voor actuele, contemporaine platforms, maar “gewoon een collectie” – en dat is al heel wat. Deze problematiek verklaart voor ons grotendeels de introverte communicatie vanuit en over de ontwerpsector.
- *voortschrijdend metier*. De praktijk van ontwerpen is in de 21ste eeuw beduidend anders aan het worden dan zij lang was. Zeker op het gebied van technische details en uitvoering, en waarschijnlijk ook op het gebied van organisatie, proces en deskundigheden. De Gouden Eeuw van het design, als de kort-naoorlogse periode zo genoemd mag worden, zal misschien door een Virtuele Vlucht worden opgevolgd. Dan is mogelijk ook niet meer zozeer het bewaren van objecten en personalia die het ontwerpproces markeerden interessant, als wel het in beeld brengen van relaties, interacties en responsen. Afgewogen zorg voor een zich sluitend verleden borgt dan de transitie naar een dergelijke nieuwe opvatting.

Met onze gesprekspartners denken wij dat normalisering van de omgang met de fysieke nalatenschappen van de ontwerppraktijk van de laatste 60 jaar pas kan plaatsvinden wanneer er ruimte is voor reflectie op ten minste deze punten.

4.5 Samenvatting

Analyse van de beleidsgeschiedenis van dit onderwerp sinds midden jaren negentig geeft reden om de invulling van de Mondriaan-regeling als kwalitatief adequaat en kwantitatief afdoende te beoordelen. De richting klopt, en de stimuleringsimpuls is afgewogen. Maar de omgang met wat van waarde wordt bevonden is nog eenzijdig: ook de archiefvormers zelf moeten in actie komen en er moeten veel meer aandacht voor publieke betekenisgeving komen. Pas dan wordt de materie tot gedeeld erfgoed. Er kunnen contexten worden geïnventariseerd en condities worden gegeven – schematisch: Tabel 5 – die vervolgens substantieel bijdragen tot een gewenste situatie van evenwicht.

---

⁹ Kuitenbrouwer en Sierman 1996; Witte en Cleven 2006.

5

Samenvatting en conclusies

Dankzij de in 2007-2008 ter beschikking gestelde rijksmiddelen is begonnen met een inhaalslag op het gebied van de geschiedenis van vormgeving in Nederland. Archieven van belangrijke spelers zijn geïdentificeerd, geprioriteerd en geordend, om in volgorde van urgentie waar nodig en waar mogelijk bij reguliere archiefinstellingen te worden ondergebracht.

Door pragmatisch organiseren en opereren heeft men stagnatie wegens al te veel gepalaver weten te voorkomen. Er is een krachtige trekker actief geweest in een afgewogen structuur waarin met vrucht kon worden samengewerkt. De twee sectorinstituten Premsea en NAI en het neutrale expertinstituut RKD zorgden voor overleg en besluitvorming; eerste- en tweedelijns-instellingen uit de werelden van musea, archiefbeheer en bemiddeling deden de uitvoering. Een adviescommissie van deskundigen uit alle geledingen stond nominaal garant voor evenwicht, kwaliteit en representativiteit.

Halverwege de uitvoering kan worden geconstateerd dat men zich qua input tamelijk precies aan de opgave heeft gehouden. Ook is overwegend aan de eigen kwaliteitseisen voldaan: het gaat om archieven van kennelijk goed te verdedigen spelers van groot belang; die zijn bij reguliere archief- en museale instellingen terechtgekomen waar men over relevante netwerken beschikt en waar men verstand heeft van publieksbenutting. Er zijn wel enige aarzelingen over de mate waarin dat laatste ook feitelijk zal gebeuren, want er is nog een wereld te winnen op het gebied van publiekscommunicatie over vormgeving. Dat geldt ook voor het centraal register. Daarover is minder dan optimaal gecommuniceerd, en met de digitale vindbaarheid van het register zal nog een slag moeten worden gemaakt. De activiteiten om de bewustwording in de wereld van ontwerpers te stimuleren, zodat daar professioneler met de eigen archiefvorming wordt omgegaan, zijn zelfs wat teleurstellend. De brochure die de werkgroep ontwikkelde zou in elk geval beduidend effectiever als communicatiemedium kunnen zijn uitgezet, wellicht in campagnevorm en met name bij de brancheorganisatie BNO. Tenslotte lijkt het denken van de werkgroep nog niet erg gericht op eenentwintigste-eeuwse werkelijkheden in termen van virtueel design, digitale interactie en co-creatie.

De inzet van de regeling als geheel kan als kwalitatief (stimulans) en kwantitatief (substantieel) voldoende worden beoordeeld, én als in de juiste richting (redding, beslissen en uitvoeringsinfrastructuur, bewustwording). Enige knelpunten liggen er op het grensvlak tussen musea, archieven en presentatieplatforms. Dat betreft technische standaarden (die niet altijd geheel aansluiten), manieren van omgang (bewaren of tonen) en compatibiliteit (2D en 3D). Belangrijker is dat ontvangende instellingen, en in zekere zin ook de archiefvormende ontwerpers, veel beter betrokken konden zijn in het proces van selectie, bewerking en onderbrenging. Dat proces staat of valt immers met toe-eigening door een brede kring van stakeholders. Het pragmatische begin, zonder uitputtend consensus te hebben gezocht, mag een belangrijke succesfactor zijn geweest; in een volgende stadium moet die consensus wel worden geborgd. Erfgoed is pas erfgoed als je er wat mee doet. Dat velen ervan kunnen én willen genieten vormt een essentiële voorwaarde voor behoud.

Het is de vraag of er nu al van een duurzame infrastructuur op dit gebied sprake is. Wanneer het CRVa zal zijn gevuld met metagegevens over de archieven van de 400

belangrijkste nationale spelers, lijkt een kritische massa te worden bereikt. Maar om daarmee succes te hebben moet de directe vindbaarheid van de inhoud door publieke zoekmachines als Google wel drastisch zijn verbeterd. Ook moet het CRVa-team de gelegenheid hebben gekregen zich tot een werkelijk kenniscentrum te ontplooiën.

We hebben tot slot een kritische analyse proberen te geven van de omstandigheden waaronder het onderwerp “designarchieven”, “vormgevingserfgoed” en “bronnen voor ontwerpgeschiedenis” een *issue* kon worden. In die bepaling van onze kijkrichting menen wij de vinger op een aantal zere plekken te hebben gelegd: conceptueel, historisch, demografisch. Het onderwerp is niet algemeen, maar heel precies. Het gaat niet zomaar over vormgeving, maar over een bijzondere, vooral na-oorlogse wederopbouw-beweging waarin Nederland opnieuw en nu als modernistisch project werd georganiseerd en ingericht. Het metier was nieuw, kwam voort uit een ambachtelijke traditie, trok door vrijwel alle andere kunstdisciplines heen maar bleef hangen in de sfeer van toegepastheid en kunstnijverheid (zonder daar overigens ooit mee samen te vallen). Het resultaat is niet blijvend, de mannen-van-het-eerste-uur verdwijnen uit de herinnering en ook het metier verandert razendsnel, mede onder invloed van digitalisering en van de democratisering van ontwerpprocessen. Het daarmee omgaan is een emancipatoir proces dat tevens distantie vereist, contextualisering, reflectie en ook afscheidneming. De heimelijke economische reddingsfantasie die rond de millenniumwende het onderwerp ‘design’ begon aan te kleven, maakt dat proces er overigens niet makkelijker op.

Deze beschouwing doet ons de situatie die met het aflopen van de inzet van de Mondriaangelden zal zijn bereikt weliswaar als “het glas is halfvol” beschouwen, maar ook als nog onvolkomen. Het was een tijdelijke regeling om straks over te kunnen gaan tot een ‘genormaliseerde’ situatie. Maar hoe zie die eruit? Het gesprek daarover moet nog gevoerd worden.

Ons lijkt de betreffende fase van de Nederlandse ontwerpgeschiedenis bijzonder genoeg om nu het nog kan goed te worden gedocumenteerd als een markant stadium in onze eigen ontwikkeling, een herkenbare culturele eigenheid van de tweede helft van de twintigste eeuw, en een constituerende factor van een nationaal DNA. Daarbij mag niet vergeten worden dat die ontwikkeling vooral reliëf krijgt tegen de achtergrond van haar eigen tijd, en als antwoord moet worden opgevat op allerhande andere specifieke ontwikkelingen en verschijnselen. Over die opgave moeten we het hebben – en tegelijk ruimte laten voor nieuwe zienswijzen. In de tussentijd moet wat er aan bronnenzorg is gerealiseerd, mede met behulp van deze Mondriaan-regeling, duurzaam worden verankerd. Dat gebeurt bij voorkeur door professionele archiefinstellingen, die immers bij uitstek in staat zijn meervoudige betekenisgeving langdurig te borgen.

Bijlagen

Format enquête

Toegestuurde email na telefonisch contact over doel en opzet evaluatie.

Geachte ...,

Zoals ik u eerder berichtte voer ik dezer maanden voor de Mondriaan Stichting een evaluatie uit van de Regeling Vormgevingsarchieven (2007-2008). Daarmee is een twintigtal archieven van topontwerpers waarvan het voortbestaan acuut werd bedreigd, geïdentificeerd, ondergebracht en ontsloten. Ik ben heel benieuwd naar uw ervaringen, inzichten en indrukken:

Algemeen

- wat zou u met de wetenschap van nu anders hebben gedaan (of: mocht een vergelijkbaar volume aan vervolgprojecten mogelijk zou zijn, anders gaan doen)?

Per project:

- Kwaliteit:
  - o heeft u het gevoel aan de eigen professionele kunsthistorische en archivistische criteria te hebben voldaan of te zullen voldoen?
  - o Was/is de uitvoering t.o.v. de planning gelijk, meer, of minder in omvang en/of moeilijkheidsgraad? Hoeveel meters 2D en hoeveel objecten 3D kwam u tegen?
- Communicatie:
  - o weten de doelgroepen die er straks mee om moeten/mogen gaan in voldoende mate dat deze archieven bij u zijn, c.q. eraan komen? Welke zijn die doelgroepen?
  - o Welke extra activiteiten zijn er / zullen er worden ondernomen om het belang van het behoud van deze archieven onder de aandacht van een breder publiek te brengen?
- Organisatie: juiste uitvoerenden, juiste overleg- en beslisstructuur, juiste expert/ adviesraad?
- Kosten: binnen budget gebleven? Verrassingen?
- Timing: volgens planning verlopen?

Tot slot

- hebben zich nog nieuwe inzichten in positieve of negatieve zin voorgedaan?

afkortingen **voluit**

EAD	Encoded Archival Description
AIGA	AIGA, the professional association for design (VS), voorheen American Institute of Graphic Arts
BNO	Beroepsvereniging Nederlandse Ontwerpers
BRAIN	Branchevereniging Archiefinstellingen Nederland
CM	Centraal Museum
CODA	Cultuur Onder Dak Apeldoorn
DCE, DK	Directie Cultureel Erfgoed, Directie Kunsten
CRVa	Centraal Register van Vormgevingsarchieven
GAR	Gemeentearchief Rotterdam
GDM	Graphic Design Museum
GZKM	Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum
HMR	Historisch Museum Rotterdam
ICAM	International Confederation of Architectural Museums
ICA	International Council on Archives
ICN	Instituut Collectie Nederland
ISAD (G)	General International Standard Archival Description
ISBN	Internationaal Standaard Boeknummer
NA	Nationaal Archief
NAGO	Nederlands Archief Grafisch Ontwerpers
NAi	Nederlands Architectuurinstituut
SAA	Stadsarchief Amsterdam
SMA	Stedelijk Museum Amsterdam
UB	Universiteitsbibliotheek
UvA	Universiteit van Amsterdam

gesprekspartners **organisatie**

Fabienne van Beek	Graphic Design Museum
Lex ter Braak	Fonds Beeldende Kunst, Vormgeving en Bouwkunst
Paul Breevaart	Ministerie van OCW, Directie Cultureel Erfgoed
Samantha Castano	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie
Esther Cleven	Universiteit van Amsterdam
Lieven Daenens	Designmuseum Gent
Agaath Fris	Stadsarchief Amsterdam
Carolien Glazenburg	Stedelijk Museum Amsterdam
Ellen Grabowsky	Stadsarchief Amsterdam
Robert-Jan Hageman	Nationaal Archief
Elwin Hendrikse	Nationaal Archief
Karin van der Heyden	Park, Utrecht
Jos Holtkamp	Werkgroep Vormgevingsarchieven
Anita Hopmans	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie
Frans Hoving	Erfgoed Nederland
Arjen Kok	Instituut Collectie Nederland
Diana Krabbendam	The Beach for creative innovation
Matthieu Lommen	Bijzondere Collecties, UB Universiteit van Amsterdam
Wim Meijerink	Gelders Archief
Irene Meyjes	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie
Steph Scholten	Bijzondere Collecties, UB Universiteit van Amsterdam
Marie-Christine van der Sman	NAGO
Erika Straatsma	Gelders Archief
Theo Thomassen	Universiteit van Amsterdam
Marlou Thyssen	Ministerie van OCW, Directie Kunsten
Petra Timmer	TIME Amsterdam
Anja Tollenaar	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie
Cecile van der Tweel	Nationaal Archief
Christine Vroom	Premisela Stichting voor Nederlandse vormgeving
Arno Witte	Universiteit van Amsterdam
Mariet Willinge	v/h Nederlands Architectuurinstituut

Gebruikte literatuur

- Commissie Vormgeving *Advies Vormgeving 2001* (rapport van de Tijdelijke Adviescommissie Vormgeving o.l.v. J. de Vijver aan de Staatssecretaris voor Cultuur), [z.p.] juli 2001
- L. Compernelle, P. Van den Nieuwenhof *Project Designarchief Vlaanderen 2004-2006, Inhoudelijk verslag*, Gent, september 2006
- K. van der Heiden *Beknopte handleiding archiveren voor ontwerpers*, NAGO/Utrecht 2006
- K. van der Heiden, E. Cleven *Archief Karel Suyling – Citroen. Nederlands Archief Grafisch Ontwerpers*, Eindhoven 2009
- J. Holtkamp *Masterplan Erfgoed Vormgevingsarchieven*. Werkgroep Vormgevingsarchieven, Amsterdam, december 2006
- F. Huygen *Visies op vormgeving. Het Nederlandse ontwerpen in teksten I-II*, Amsterdam 2007-2008
- F. Huygen, W. Bakker *Archief Total Design – PAM. Nederlands Archief Grafisch Ontwerpers*, Eindhoven 2009
- A. Kok *Erfgoed Vormgeving* [inventarisatie museale vormgevingscollecties in Nederland]. Rapport Instituut Collectie Nederland i.o.v. Ministerie OCW, Amsterdam, december 2002
- C. Kuitenbrouwer, K. Sierman *Over grafisch ontwerpen in Nederland: een pleidooi voor geschiedschrijving en theorievorming*, Rotterdam 1996
- S. Lap *Het ontwerpproces bewaard. Beknopt ABC archiveren voor architecten, ontwerpers en vormgevers*. [z.j.] (2007) NAI / Rotterdam
- J. Middendorp *'Ha, daar gaat er een van mij!' Kroniek van het grafische ontwerpen in Den Haag 1945-200*, Rotterdam 2002
- Ministeries EZ en OCW *Ons culturele vermogen. Brief Cultuur en Economie*. gemeenschappelijke brief Tweede Kamer, 14 oktober 2005
- Ministeries EZ en OCW *Waarde van creatie. Brief Cultuur en Economie*. gemeenschappelijke brief Tweede Kamer, 15 september 2009
- Mondriaan Stichting *Jaarverslag 2007, 2008*
- Raad voor Cultuur *Het tekort van het teveel. Over rijksverantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed*. Advies erfgoedselectiebeleid I en II, Den Haag 2005
- T. de Rijk *Ontwerparchieven. Een onderzoek naar ontwerp-archieven van ontwerpers en bedrijven* [z.j.], [z.p.] (1999)
- M.Chr. van der Sman *Verantwoording van de bewerking van het archief van Total Design (project TDF2a), Registratie door het NAGO 2008*, NAGO/Utrecht, juni 2009
- P. Timmer *Een toekomst voor vormgevingsarchieven. Achtergrond en analyse*. i.o.v. Werkgroep Vormgevingsarchieven en Premisela Stichting voor Nederlandse vormgeving, Amsterdam [z.j.]
- A. Witte, E. Cleven (red.) *Design is geen vrijblijvende zaak. Organisatie, imago en context van de PTT-vormgeving tussen 1906 en 2002*, Breda/ Rotterdam 2006